

УКРАЇНА І МОСКВА. З ДАВНОЇ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАСТЬ

Львів 24 липня 1917

Коли розважаємо теперішнє положення України, на перший план виступають два питання: в якій формі уложаться відносини України до Росії і на який спосіб zorganizується автономна Україна. І одна й друга справа ще не рішена, ведуться переговори і дискусії, про які ми тут знаємо мало і в яких не можемо взяти участі. Ціле наше співділання в цій справі – це тільки теоретичні міркування; розгляди, підготовлення планів на будучність.

Серед тих роздумувань добре часами від теперішности сягнути зором взад поза себе, в минувшину й пригадати собі, як ці справи виглядали давніше. Це, що тепер видається нам таке нове, несподіване, – рішучий виступ України проти Росії, видвигнення української державности, боротьба за основи автономії – все те лиш одно звено в довгій ланцюгу наших змагань до державного життя, що ідуть від віків. Ці проблеми, що тепер стоять перед нами, питання трудні до розв'язки і рішення, вони стояли перед нашими предками вже перед двома століттями, не раз дискутувалися і не раз були порішені. Давні наші політики пережили багато важких проб і сумнівів, багато невдач і похибок, і ми з жалем дивимосся нині на масу заходів й енергії, яка пішла на марне, пропала майже безслідно. Але нерідко мусимо чудуватися, як справно і вміло ставлено kwestії, до яких подробиць їх оброблено, з якою консеквенцією їх переведжено в життя, як завзято боронено свого становища.

Питання відносин України до Москви починається від пам'ятної злуки в Переяславі в січні 1654 р. Але досвід в цій справі українці здобули вже перед тим, бо ж і сам Хмельницький укладав такі самі договори з Польщею і Туреччиною. Як уявляли собі тодішні українські політики міждержавне положення України? Треба згори сказати, що ідея самостійности і окремішности держави лежала тільки в сфері мрій, а не уважалася за реальну розв'язку справи. Богдан Хмельницький в хвилі найбільшого підйому говорив про українське князівство, також його найближчим наслідникам ця ідея не була чужа, але в житті було інакше. В реальних переговорах всі сучасники уявляли собі Україну як самоуправну державу, але все в злуці з одною із сусідніх держав. В зборівськім трактаті з Польщею 1649 р. пару українських воеводств дістало самоуправу під запорозьким гетьманом в тіснім зв'язку з Польщею, гадацький договір 1658 р. для цієї автономної країни знайшов назву Великого князівства руського на взір В[еликого] к[нязівства] литовського. Коли Хмельницький лучився з Туреччиною 1652–3 рр., то за взірць відносин до Порту служили знов васальні держави: Молдова, Волощина, Семигород. Так само і в злуці з Москвою Україна мала задержати протекторат нового союзника.

Як мають бути унормовані відносини України до московської держави в подробицях, про це йшли переговори через цілу історію Гетьманщини. Стояв тут цілий ряд питань, які треба було докладно уложити.

Перше: які є гарантії обох сторін, що договір буде додержаний. Українці найпевнішим забезпеченням зі сторони царя уважали царську присягу. Це відома річ, як в Переяславі Хмельницький від московських послів зажадав присяги в імені царя, перед тим, заки козаки зложать присягу від себе. Це було *tahitum* домагань, і на це ніколи Москва не згодилася. Тоді українці ждали забезпечення прав України на письмі, в царській грамоті з державною печаттю, на це Москва пристала і таку царську грамоту з затвердженням української самоуправи діставав кожний новий гетьман. Вперше по повстанню Мазепи цар Петро відмовив цієї грамоти.

Від України жадав цар присяги. В Переяславі мусів присягати не тільки гетьман і вся старшина, але навіть козаки-рядовики, міщани, духовенство і т. д. Така загальна присяга викликала невдоволення і тому опісля прийшли полегші – присяга тільки гетьман і старшина, що була при нім; провінціоанальна адміністрація лишалася звичайно вільна від присяги. Московське правительство жадало також, щоб гетьман особисто приїздив до Москви зложити поклін цареві (“побачити ясні очі”); але гетьмани консеквентно відмовлялися від цього і тільки Брюховецький дався приманити.

Гетьман старвся, щоби його зносини з царем були по можности безпосередні, не йшли через московську бюрократію. Так Юрій Хмельницький жадав, щоби його послі відчитували свої грамоти перед царем. Многогрішний домагався, щоби його гонці не потребували вступати до пограничних воєвод, а їхали прямо до Москви. Все те йшло до тої самої цілі – престиж України поставити вище.

І противно знов українці змагали до того, щоб підірвати значення царської власти на українські землі. Репрезентантами царя були воєводи, начальники московських залог по городах. За Б. Хмельницького був тільки один воєвода в Києві, потім зросло їх число до 6. Воєводи повнили не тільки військові функції, також мішалися до управи міст, суду і т. п. Гетьмани постійно ставили жадання до царя, щоби число воєвод зменшити, а коли приходило до загострення, то прямо домагалися, щоб воєвод разом з військом вивести з України. Раз тільки було це бажання близько до здійснення, коли 1659 р. Виговський підняв повстання, московське правительство було готове відкликати воєвод; потім воєводи лишилися як видимий знак царської власти на Україні.

В зв'язи з тим стояла справа української армії. Коли Москва збільшила число воєводів, то з тою метою, щоби збільшити свої залоги на Україні. Яка в тім була небезпека для державного становища Гетьманщини, не треба говорити. Гетьмани старалися запобігти тому тою дорогою, що намагалися удержати повне число козацького війська – 60000, як забезпечив договір 1654 р. Юрій Хмельницький пробував ще сміливішого кроку: жадав, щоби московські залоги піддано під гетьманський приказ. Але цар поступенно зменшував число війська і робив його все більш залежним від своїх приказів.

Основою автономії України був свободний вибір гетьмана і старшини. Цього права пильновано дуже. Юрій Хмельницький виразно застерігся, що на раді не сміють бути чужі люди – це було звернене проти царських послів, які деколи були присутні на раді. Про вибір гетьмана цар мав бути повідомлений. На Україні

розуміли це тільки як повідомлення про довершене діло і нічого більше, в Москві хотіли, щоби гетьман заходився о царське затвердження. Так само козацька рада вважала себе компетентною до того, щоб скинути нелюбого гетьмана з уряду; цар не дозволяв цього без участі свого делегата.

Власть гетьмана була таким предметом спорів між Україною і московським правительством. Світліші люди з-поміж старшини бажали скріпити гетьманську власть, бо розуміли, що через це скріпиться гетьманщина. Так статті Юрія Хмельницького 1659 р. мають на цілі збільшення поваги гетьмана: власть гетьмана має розтягатися на цілу Україну, його судові й управи має підлягати також шляхта; також московські залоги є від нього залежні; до московського правительства вільно відноситися тільки через гетьмана: листів з України без підпису гетьмана і військової печати в Москві не мають приймати. Але московське правительство йшло протинним шляхом, старалося ослабити гетьмана, скріпляючи чинники, що йшли проти нього. Отже, обмежено право гетьмана іменувати старшину, цю функцію мала повнити рада; так само без ради гетьман не може складати урядників до уряду; при гетьмані має бути постійна рада із старшини. За часів Мазепи для “охорони” гетьмана поставлено навіть московський полк. З правительством московським може зноситися кожний.

Рівночасно з тим Москва старалася взяти в свої руки різні сторони управи України. Незвичайно важна була справа скарбовости.

Від договору 1654 р. податки з міст мали впливати до української каси. Для цієї цілі цар жадав, щоби списано всі українські майна і доходи, – грозила небезпека, що Москва увійде у внутрішні справи України. Всі гетьмани до цього жадання відносилися з пасивним опором, спису доходів не передано цареві до половини XVIII в. Дуже рішучо боронено права, що ці податки будуть збирати місцеві уряди, цією дорогою приходи московські мусіли стати скупішими. Коли ж у Москві поставлено справу гостріше, гетьмани мали інший спосіб оборони населення, старалися для деяких міст о часові звільнення від податків і таким способом знов осягали свою ціль.

Так само було зрозуміння для справи *автономії церкви*; всякими правними доказами і викрутами боронилися українці перед прилученням української церкви до московського патріархату.

Право до *заграничних зносин* признав Україні договір 1654 р., було тільки застереження, що коли б зносили з гетьманом розпочали держави, ворожі Москві, українське правительство може дати відповідь лише в порозумінню з царем. Від цієї не вигідної умови українці старалися увільнитися запевненням, що цареві висилатимуть копії листів, одержаних з заграниці, а посольства відправлять самі. Однак це право цар зменшував все, аж вкінці зніс зовсім.

Рівночасно з тим Україна застерегла собі і участь в доходах Москви, особливо в мирових конференціях з Польщею. Коли при Москві лишилося лише Лівобережжя, така участь була одинокою дорогою, якою можна було вплинути на долю тих українських земель, що лишилися при Польщі. Основним домаганням українських політиків було, щоби всі землі України злучити під одною булавою. Коли це не було можливе, домагалися, щоби хоч Київ, відвічна столиця України і її релігійний осередок, лишився при Гетьманщині. Москва не мала зрозуміння для

цього життєвого питання України і не раз готова була передати Київ Польщі. Як тільки рознеслася чутка про такі наміри, на Україні підносився гнів на Москву і закиди зради – це було, напр., одною з причин повстання Брюховецького.

□ Хоч як далеко стоять ці часи від нас, хоч не раз рвалися нитки традиції, все-таки і нині в подіях на закордонній Україні можемо пізнати багато давніх змагань і настроїв. Боротьба о владу на Україні між українцями і московським централізмом почалася наново. Російське правительство так само, як колись, тільки іншими новітніми способами, хоче прикувати Україну до себе. Справа армії, скарбовости, вибору начальної влади будуть так само предметом спору, як двісті літ тому. Відновлену українську автономію чекає важка боротьба. Але відразу бачимо, що український нарід піде тою самою дорогою, якою ішов перед віками, до тих самих цілей, які колись собі ставив. Немов кермує ним якийсь інстинкт, одіичений по давніх борцях. З дивом бачимо аж до подробиць подібні гасла: зібрати на Україні українські полки під українськими наказами; організацію влади полишити місцевим людям, не дати мішатися чужим; українські гроші зібрати до української каси; церкву очистити з московщини і т. д. Нині кожен український солдат голосить кличі, які колись укладали козацькі дипломати. Навіть домагання участі в мировій конференції з правом голосу про долю західних українських земель – знов знайшло своє місце...

Повторюються давні розділи історії; треба мати надію, що нові сторінки завершаться ліпше, як старі.

Діло. – 1917. – 25 липня.